

Fajvédelem, nemzeti radikalizmus, integer Magyarország. Bajcsy-Zsilinszky Endre életei*

Régóta fennálló vitakérdés, hogy a történeti/közösségi emlékezet barátja vagy ellenfele a történettudományi szakmának. Voltaképpen mítosz és racionális értelmezés más köntösben megjelenő ellentétéről van itt szó, amibe újra és újra beleütközünk, minél forróbb, elevenebb, élőbb a közösségi emléképolás, annál jobban. Sokáig ez volt a helyzet a két világháború közötti korszak egyik legismertebb politikusával, Bajcsy-Zsilinszky Endrével is, akinek még ma is számtalan utca és tér viseli a nevét. Ám ahogyan a most ismertető könyv meggyőz minket, az 1989–1990-es rendszerváltással kimúlt a Kádár-rendszer ideológiai alapját képező népfrontgondolat, melynek fontos tartópillérét képezte Bajcsy-Zsilinszky rendszerkonform portréja. Bár a szerző nem mondja ki, talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy mára a politikus életútjának egy másik lehetséges értelmezési kerete, a függetlenségi hagyomány is csöndben a feledés lomtárába került. Az antifasiszta ellenállás sem túlságosan érdekes és kiemelt közéleti téma manapság, így tulajdonképpen nagyon szerencsés pillanatot választott Bartha Ákos e terjedelmében hatalmas és gondolati anyagában roppant erős monográfia megírásához. Ahogy a kötet bemutatóján Pók Attila fogalmazott, jelenleg nincsenek emlékezetpolitikai viták a főhős személye kapcsán, ami megkönnyíti, hogy szigorúan szakmai

* BARTHA Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2019. 657. A főszevegben zárójelben közölt oldalszámok a kötetre vonatkoznak.

keretek között maradjunk a mű bírálatakor, s leírt szavainkat ne is lehessen másként értelmezni.

Fontos megjegyezni, hogy nem valamiféle okos helyzetfelismerés vezette a szerzőt témaválasztásában. A sárospataki falukutatásról szóló doktori értekezését¹ és eszmetörténeti tanulmányait összegző kötetét² követően 2015-ben látott hozzá Bajcsy-Zsilinszky Endre életútjának feltérképezéséhez. Kezdeti elgondolásai szerint egy „10–12 éves kisonográfia” akart írni „Bajcsy-Zsilinszky ideológiai portréjáról” (8.). Ennek első lépéseként alapos bibliográfiát készített, amely 2019 januárjában 1341 tételt ölelt fel. A szerző számára a munka során hamar nyilvánvalóvá vált, hogy nem nélkülözheti a főhős tágabb környezetének bemutatását sem. Vagyis látszólag egy hagyományosabb életrajz irányába mozdult el Bartha Ákos, ám a helyzet ennél bonyolultabb. A kötetben több alkalommal is kifejti történetírói felfogását, amelyen erősen érződik elméleti tájékozottsága, de ez nem a jól ismert munkák kötelező kellékként történő felmondásában ölt testet, hanem szervesült és alkalmazott tudásként. A szerző tisztában van azzal, hogy a múlt nyomai, másképpen szólva a történetíró forrásai mindig töredékesek, esetlegesek, hiányosak, ezért végig óvakodik a definitív ítéletalkotás csapdáitól. Sokkal inkább a különböző elbeszélések párhuzamos bemutatásának ad teret, és óvakodik egyenes vonalú fejlődésív megrajzolásától. Ez a felfogás nagyon szépen és világosan megmutatkozik Bajcsy-Zsilinszky Endre életpályájának egyik legismertebb és legnehezebben értelmezhető jelenségénél az Áchim-gyilkosság tárgyalásakor. Ennek kapcsán Bartha Ákos a következőre jutott: „Nagyban nehezíti a tisztánlátást és az egyértelmű történészi interpretációt a békéscsabai viszonyok már érintett összetettsége, az aktorok aktuális vagy későbbi érdekeit tükröző textusok nagy száma, egyes fontos dokumentumok magángyűjteményekben tartása vagy éppen eltűnése, a

¹ BARTHA ÁKOS: *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai.* Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013.

² BARTHA ÁKOS: *Populizmus, népiség, modernizáció.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2017.

mindenkori hatalom által felkínált különböző értelmezési sémák, illetve a véletlenek, esetlegességek (amelyeket a buzgó történész könnyen cselekményesít).” (78.)

Az előbbi idézett felfogás következetes érvényesítése mellett mégis élvezhető, érdekes, izgalmas, egy-két ponton már-már érzelmes elbeszélés kerekedett ki Bartha Ákos tollából. Fontos megjegyeznünk, hogy a szerző egy kötetben tárgyalta Bajcsy-Zsilinszky életét és 1945-től tartó emlékezetét. Ezt legitim és indokolható döntésnek tartom, s arról, hogy a gyakorlati megvalósítás hogyan sikerült, még ejtek szót. Az életpálya bemutatása szigorú kronologikus rendet követ, amelyet nagyobb fejezetekre tagolt szerző, így a kötet elemzése során én is ezt a szerkezetet veszem alapul, kiemelve a legfontosabb megállapításokat és az esetlegesen újragondolásra érdemes mondatokat.

Az I. fejezetben („Boldog békeidők”) a Zsilinszky család, főként az apa, a nagybácsi és a testvér életútját, gondolkodását ismerhetjük meg, valamint az ifjú Endre világát: a korabeli Békéscsabát, a kolozsvári egyetemi tanulmányok időszakát, illetve a németországi ösztöndíjas tanévet. Ennek a fejezetnek a kulcsfogalma az identitás: mennyiben volt szlovák/szláv, vagy éppen dzsentrí/úr Bajcsy-Zsilinszky Endre? Ez nem csupán a szokásos életrajzírói értelmezés miatt fontos, hanem azért is, mert a főhős kiemelt jelentőséget tulajdonított neki, két okból is. Mint a fajvédő mozgalom egyik legfontosabb személyisége számos alkalommal szembesült az etnikai nemzeteszme és saját családi kötelékei között feszülő ellentéttel. Másrészt a parasztság szociális problémáit felkaroló és hirdető publicistaként, képviselőként szinte mindvégig küzdött a „hogyan találjunk utat a néphez?” típusú kérdésfeltevéssel, amelyre egyébként a Bajcsy-Zsilinszky által jelentős mértékben befolyásolt népi mozgalom képviselői sem mindig találtak egyértelmű választ. Véleményem szerint Bajcsy-Zsilinszky nem vált/válhatott olyan értelemben vett parasztpolitikussá, netán parasztvezérré, mint Nagyatádi Szabó István vagy Veres Péter, s ezzel a furcsa helyzettel maga is tisztában volt. Bartha Ákos ügyesen fejtette fel e sajátos elmentmondások szárait, és értelmezte tágabb keretben az előző századforduló békéscsabai társadalmát: „A modern állam által

támogatott polgárosodás és urbanizáció mindazonáltal szükségyszerűen megkezdte a paraszti öngazgatás és nyelvi elkülönülés lebontását (legalábbis a hivatalos szférában), az egyének szintjén pedig a különböző tört- vagy részidentitások számtalan árnyalatát eredményezte. Ezek a történész számára nehezen követhető identitáskonstrukciók kapcsolódtak (gyakorta inkább gabalyodtak) egymásba a személyes ambíciók, kapcsolati hálók és politikai alternatívák bonyolult szövevényében.” (15.)

Nagyon tanulságos az idősebb és ifjabb Zsilinszky Endre pályafutásának összehasonlítása, hiszen a kötet főszereplőjének édesapja konzervatív-liberális 67-esként indult és saját gazdálkodási kudarcai miatt fordult a fajvédő gondolattal érintkező függetlenségi eszmekör irányába. Vagyis nem csupán az 1918–1919-es nagy összeomlás, hanem már az egyéni életpálya korábbi sikerelensége megrendítette az édesapa és fia bizodalját a fennálló liberális-kapitalista társadalmi rendben. Ez azért fontos, mert figyelmeztet arra, hogy volt miből előhívni az 1919 utáni fajvédő eszméket. Ugyanezt mondhatjuk el Bajcsy-Zsilinszky kevéssé ismert, 1909–1910-es bécsi önkéntes évének részletes bemutatásakor. Ez az esztendőnyi idő mély nyomot hagyott a párbajhoz (tág értelemben véve az erőszakhoz) és a zsidósághoz fűződő viszonyán. Bartha Ákos meggyőzően érvel amellett, hogy a kötet főszereplőjének antiszemitizmusa jól tetten érhető ebben az időszakban, s azt is okkal hangsúlyozza, hogy milyen fontos szerepet játszott Bajcsy-Zsilinszky életében a becsületbeli ügy fogalma. A heves, erőszakos, igazát törhetetlen módon védő egyéni attitűd magyarázza azt a konfliktust, amely Áchim-ügy néven vált ismertté. A részletesen elemzett gyilkosság és per kapcsán a szerző szakított a sokáig élő és népszerű magyarázattal (a dzsentrifűk által orvul megölt parasztvezér mítoszával), s felhívta a figyelmet Áchim személyének összetettségére, arra, hogy ő sem ódzkodott a durva politikai vitáktól. Végeredményben a kötetből nem kapunk, mert felelősséggel nem kaphatunk választ arra a kérdésre, hogy mi történt a Zsilinszky fiúk és Áchim között, viszont az eljárási hibákat és a per lokális társadalmat felforgató jellegét Bartha Ákos igen meggyőzően derítette fel.

Zsilinszky Endre számára az első világháború egyáltalán nem sorscsapásként, hanem életének kiüttalanságát lezáró nagy lehetőségként („A háború gyönyörű dolog” – írta hűgának 1914 őszén, 90.) jelentkezett, legalábbis kezdetben. Ezek az évek nem csupán azért fontosak, mert a szerző szeretett magára háborús hősként tekinteni – ezt szolgálta a pancsovai bevonulásnál játszott jelentéktelen szerepének Hány János-szerű felnagyítása –, hanem azért is, mert itt ugyancsak életre szóló tapasztalatokat szerzett. Nagyon lényeges, hogy nem az összeomlás napjaiban, hanem már évekkorábban a magyar katonák kiválóságáról, ugyanakkor „dögletes Hinterland”-ról írt (91.), már jóval azt megelőzően, hogy a tördöfés-legenda megfogalmazódott volna. Ez megint arra int minket, hogy óvatossá legyünk a hirtelen, látszólag a semmiből felszínre törő, átfogó világmagyarázatokkal. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy évek óta érlelődő gondolkodási folyamatok válnak láthatóvá a történelem egy-egy kritikus pillanatában. Ilyen válságos pillanatot jelentett Zsilinszky Endre számára a történelmi Magyarország összeomlása, az általa élete végéig mély gyanakvással és ellenszenvvel értékelt őszirózsás forradalom és természetesen a Tanácsköztársaság 133 napja. Ebben az időszakban formálódott az a bizonyos esetekben még politikai rokon- és ellenszenveket is felülíró személyi háló, amelyet szegedi ellenforradalmárok csoportjaként ismerünk. Róluk nagyszerű átfogó képet kaphatunk Bartha Ákostól, melynek lényege a következő: „Összességében azt mondhatjuk, hogy Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor és Kozma Miklós Gömbös Gyulánál műveltebb, szélesebb látókörű, figyelemre méltó gazdasági, társadalmi és jogi ismeretekkel rendelkező politikusok voltak. Mind a négyük szemléletében közös volt a frontélmény meghatározó tapasztalata, a szociális feszültségek felismerése és a főként a forradalmakkal, de a békebeli liberális világgal is szembe forduló, nemzeti alapú változtatni akarás.” (109–110.)

Az életrajzírás legnagyobb kihívását az jelenti, hogy végső soron minden történész szorosabban kötődik egy-egy korszakhoz, amelynek viszonyai között jól kiismeri magát, otthonosan mozog. Viszont a biográfiák főszereplői nem csupán az adott

időszakban élnek, hanem általában korábban születnek, s van, amikor később halnak meg. Ha az emlékezetüket vizsgáljuk, akkor bizonyosan túlnyúlik történetük azon az érán, amelyet a historikus igazán magáénak mondhat. Ez a nyilvánvaló, de ritkán bevallott alapállás érződik Bartha Ákos könyvében is. Bízvást mondhatjuk, hogy a vaskos kötet Bajcsy-Zsilinszky 1922-től 1944-ig tartó, tehát szoros értelemben vett politikai pályáját bemutató része (110–483.) a testes könyvön belül még inkább kiemelkedik. Érződik, hogy a szerző igazán magabiztosan és határozottan fogalmazza meg véleményét, nagyon jó kérdéseket tesz fel, megbízható válaszokat ad. A terjedelmi korlátok folytán nincs módom arra, hogy minden egyes fejezetet és a bemutatott, önmagukban is fontos problémaköröket részletesen elemezzem, inkább azokat a pontokat emelem ki, amelyek érdemben gyarapították a Bajcsy-Zsilinszkyról, a Horthy-korszak politikai gondolkodásáról és gyakorlatáról, a sajtó működéséről szóló tudásunkat.

Először is joggal eredezteti a szerző a politikusi pálya kezdetét 1922-től, amikor Zsilinszky Endrét a frissen egyesült kormánypart színeiben a derecskei kerület nemzetgyűlési képviselőjévé választották. Igaz, két évvel később már az Egységes Pártból disszidált fajvédőkhöz csatlakozott, és az 1926-os választásokon elbukta mandátumát. Nagyon tanulságos a két választási hadjárat részletes elemzése, hogyan segítik és gátolják ugyanazok a módszerek és emberek a kötet főszereplőjét. Fontos Bartha Ákos azon észrevétele is, hogy a derecskei időszak révén jobban érthetjük a fajvédelem vidéki működését, amit korábban alig ismertünk, mivel e gondolkör eredendően a városi középosztálynak címzett eszmeiség volt. A szerző finom iróniáját is tetten érhetjük, amikor összevetjük Zsilinszky Endre és ellenfele, Mezőfi Vilmos programját, és kiderül, hogy mindketten felkarolták a kisüsti szeszfőzés szabadságát. A pálinkakérdés, úgy tűnik, időtlen kérdés a vidéki Magyarország mentalitástörténetében.

A fajvédő politika kifulladását követő csendben a szerző a főhős pályáján 1927-re teszi a döntő eseményt. „Pethónek és körének komoly szerepe van Bajcsy-Zsilinszky száznyolcvan

fokos és élethosszig tartó németellenes fordulatában is, amely már 1927 végén bekövetkezett.” (155.) A történész, későbbi *Magyar Nemzet*-alapító és barátai a legfőbb intellektuális társaságot jelentették a főszereplő számára, nélkülük talán nem is tudott volna újból építkezni. A táguló ismeretségi-baráti kör fontos szereplőjévé vált a *Nyugat* mecénásaként ismert Fenyő Miksa, aki fontos szerepet játszott Bajcsy-Zsilinszky antiszemizmusának „lassú felpuhulásában, látókörének tágításában”. Voltaképpen ezzel a tágulással magyarázható az 1928-ban útjára indított *Előőr*s, majd később a *Szabadság* létrehozása, melyek állandó anyagi zavarokkal küzdve, de mégis saját fórumot teremtettek a politikus számára, s nem utolsósorban számos fiatallal ismertették meg. Ugyanakkor nagyon pontosan mutat rá Bartha Ákos, hogy a húszas évek végére letisztult, kikristályosodott, más nézőpontból megmerevedett Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai gondolkodása, vagyis a „fajvédő ideológia nem lecserélődött, hanem integrálódott 1928 utáni nemzeti radikális szemléletébe” (174.).

Mi is volt ez az ideológia, a nemzeti radikalizmus, melynek képviselőjére 1930-ban saját pártot alapított? Kicsit felhígított fajvédelem vagy prenépi gondolat? A jobb- vagy baloldalhoz sorolhatjuk? A pontos definíciót két tényező is nehezíti. Ahogyan a könyvben több alkalommal is olvashatjuk, Bajcsy-Zsilinszky, persze inkább a harmincas és negyvenes években, többször is határozottan leszögezte a politika bal-jobb jellegű felosztásának értelmetlenségét. Ráadásul mindvégig volt benne irtózás, vagy legalábbis határozott tartózkodás a teoretikus jellegű politizálástól, annak ellenére, hogy több alkalommal írt pártprogramot és ideológiai alapvetésnek szánt műveket (*Nemzeti radikalizmus, Egyetlen út: a magyar paraszt, Helyünk és sorsunk Európában*). Ezen a ponton másként látom, mint Bartha Ákos, éppen azon érvek és források alapján, melyeket ő hozott fel. Bajcsy-Zsilinszkyból hiányzott az a mély és szenvedélyes érdeklődés, az átfogó világmagyarázat adásának igénye, szándéka és alighanem képessége is, ami egy vérbeli ideológust, példának okáért Szabó Dezsőt vagy Révai Józsefet jellemez. Alighanem ezzel is magyarázható pártalapítási kudarca s az, hogy igazán

kiemelkedő tehetségeket, pláne életművét továbbgondolókat nem tudott magához vonzani. Vagyis kimunkált, végiggondolt véleménnyel bírt kora legfontosabb politikai problémáiról, de hogy erre önállóan megalkotott ideológiával válaszolt volna, számomra megkérdőjelezhető. Természetesen minden politikai ideológiában vannak átvett, kölcsönzött elemek, mégis Bajcsy-Zsilinszky inkább következetes nyomkövetőnek tűnik, akinek nézeteit a politikai praxis finomította.

Pontosnak érzem viszont azt a felsorolást, amit Bartha Ákos tett: „A tárgyalt három jobboldali ideológiából (konzervativizmus, keresztényszociális gondolat, faszizmus) Bajcsy-Zsilinszky három közös tartalmat hasznosított: a forradalomellenességet, a gazdasági liberalizmus elvetését és a tradicionális értékek tiszteletét.” Kicsit mintha megrekedt volna a későbbi sopronkőhidai mártír: fajvédő már nem akart és nem tudott lenni, népivé nem válhatott, a szociáldemokráciától nagyon sokáig ódzkodott, a kommunizmust élete végéig veszedelemnek tartotta, a kiszgazda mozgalom túl langyosnak tűnt számára, így azután nem tudott markáns pólusképző személyiséggé válni. Nagyon jól megmutatkozik ez egykori szegedi fajvédő barátaihoz fűződő viszonyában. Bartha Ákos joggal mutat rá, hogy a korábbi állításokkal szemben „csupán az 1935. évi választási csatározások után fordult radikálisan és következetesen szembe Gömbössel” (219.). Eckhadttal hullámmozott a viszonya a politika ingajárását követve, Kozma Miklóssal lassan távolodtak egymástól, de még vele maradt meg leginkább a barátság. S ami talán a legfontosabb, Bajcsy-Zsilinszky egy-két apróbb megingást leszámítva rendíthetetlenül hitt és bízott Horthy Miklósban.

Mint említettem, sokat megtudhatunk e kötetből a korszak politikai életéről, a formális és az informális szintekről is. Bartha Ákos újból megerősíti azt a régóta nyilvánvaló nézetet, hogy az 1990 utáni plurális politikai megosztottság nem vetíthető vissza, ellenzékiesség és kormánypártiság, párt- és frakciófegyelem, politikai újságírás egészen mást jelentett akkor, mint manapság. Erre számos példát találunk a kötetben, de talán a legélvezetesebb és izgalmasabb fejezet a „Szövevényes kapcsolati háló” című rész (235–244.), amelyből kiderül, hogy Bajcsy-

Zsilinszky ismeretségi, baráti körébe tartozott a turanista Boromissza Tibor festőművész, a Szekfü-tanítvány történész, Gogolák Lajos, a nyilassá lett Sértő Kálmán és Hubay Kálmán és a nem moszkovita kommunista Weissshaus Aladár is.

A kötetből részletesen megismerhetjük a főhős külpolitikai nézetrendszerét is, amelynek alappilléret az integer Magyarország, a Szent István-i gondolat képezte. Ennek a célnak az eléréséhez, másokhoz hasonlóan, ő is szövetségeket keresett, s határozott németellenességével a francia orientáció felkarolása párosult. Még érdekesebb a fasiszta Olaszország iránti rokonszenve és az a „nagyon fontos, mégis alig érintett kérdés, hogyan próbálta Bajcsy-Zsilinszky összeegyeztetni lelkes fasizmusszimpátiáját megingathatatlan náciellenességével” (255.). Ez a különbségtétel más kortársait (Szabó Dezső, Veres Péter) is megérintette, legalábbis pályafutásuk bizonyos korszakaiban. Nem csupán azzal magyarázható a különbség, hogy az olaszokat nem, míg a németeket nagyon is veszélyesnek tartotta a magyar nemzetre a tarpai képviselő, hanem azzal is, hogy az olasz belpolitikai berendezést az ottani viszonyokhoz illőnek látta, ugyanakkor Magyarország számára az önkormányzaton alapuló parlamentarizmus eszméjét tartotta kívánatosnak.

Szintén az újságírói és ellenzéki politikai lét jellegzetes vonásának tekinthetők azok a botrányok, amelyekben Bajcsy-Zsilinszky Endre érintett volt. Itt nem a szép számú párbajra gondolok, hanem az 1933-as Bleyer-afféra, az 1935-ös Kenyeres–Kaufmann-botrányra és az 1936-os Rajniss-ügyre. Nem csupán az az izgalmas, ahogyan Bartha Ákos a konkrét történéseket aprólékos, szinte oknyomozó módon bemutatta, hanem az, ahogyan rámutatott a három skandalum politikai kommunikációban játszott szerepére. Hiszen a korlátozott eszköztárral bíró ellenzéki politikusnak meg kellett dolgoznia a nyilvánosság kitüntető figyelméért: nem véletlen, hogy a *Szabadság* példányszáma ekkor szökött fel, s minden bizonynyal növekedett Bajcsy-Zsilinszky személyes ismeretsége is. A három eset közül leginkább az érzékeny külpolitikai vonatkozásokkal is bíró (a szélsőjobb és a náci Németország együttműködését feltételező) Rajniss-ügy volt a legfontosabb és bizonyos

szempontból modellértékű, mivel „a korabeli nyilvánosság működését, a (korántsem egységes) kormánypárt diskurzusrendező erejét és a náciellenes ellenzéki csoportok esetenkénti szoros együttműködését is példázza” (287.).

Eddig szinte kizárólag a politikus Bajcsy-Zsilinszkyról esett szó, kérdés, hogyan jelenik meg a magánember az életrajz lapjain. Bár nincs külön fejezet, amely csak ezt a kérdést járná körül, egyrészt a jól megválasztott, főként a Balaton melletti pálkövei nyaralóban készült fényképek, másrészt a számos helyen felbukkanó utalások, a párbajokban szerzett sebesülések, a hangulatos szalonnasütések, a viharos hajózások, a börtönben tartott pezsgős esküvő remekül érzékeltetik Bajcsy-Zsilinszky impulzív, ugyanakkor sok szempontból naiv és esendő egyéniségét.

Ha fejtegetéseimet az emlékezet és történetírás összefüggésével indítottam, akkor talán nem túlzás azt mondani, hogy a könyv legfontosabb fejezete a politikai ellenálló és mártír Bajcsy-Zsilinszky portréja. Nem igazán szerencsés az „Őz oroszlánja» mellett” fejezetcím, amely az 1942 márciusától 1944 márciusáig tartó sűrű időszakot mutatja be. Bár később kiderül, hogy a mutató metafora Kállay Miklós miniszterelnökre utal, ezen a helyen rejtélyes és kissé szertelen. A lényeg azonban nem ez, hanem az a mesteri elbeszélés, ahogyan Bartha Ákos bemutatja főhőse működését, politikai nézeteit, akcióit ezekben az években. Meggyőzően, okosan, higgadtan cáfolja Bajcsy-Zsilinszky Endre baloldali fordulatának mítoszát, amely nem szolgált másra, mint a Kádár-korszak népfrontgondolatának igazolására. A valóság azonban nem ez, hiszen bármennyire is szorgalmazta az ellenzéki pártok együttműködését, valójában, és tegyük hozzá, reálisan, abban bízott, hogy a fennálló kormányzat képes lesz kivezetni Magyarországot a háborúból. Ahogyan ezt frappánsan megfogalmazta a szerző: „Bajcsy-Zsilinszky minden stratégiai és habituális különbség dacára elsősorban Kállay Miklós, és nem Kállai Gyula szövetségese volt 1942 és 1944 között.” (586.) Ez sajátos, nem mindig harmonikus, de létező összjátékot alakított ki a kormány és az ellenzéki politikus között, aki nem utolsósorban ifj. Horthy

Miklóssal ápoltságára révén bevonódott a német megszállás előtti kiugrási tapogatózásokba.

Bajcsy-Zsilinszky életének utolsó néhány hónapját, nem utolsósorban még fel nem dolgozott börtönlevelei alapján kimerítő részletességgel, pontossággal, s bár némileg félve írom le, de a tárgyhoz illő méltósággal tárgyalta Bartha Ákos. Ebből a fejezetből két fontos részt emelnék ki. Egyrészt felteszi a jogos kérdést, hogy miért volt szükségük a kiscgazda politikusra az illegális kommunistáknak? A válasz az ellenállás gyengeségében rejlik: semmilyen fordulat nem volt elképzelhető a kormány aktív közreműködése nélkül, s az út hozzájuk Bajcsy-Zsilinszkyt át vezetett. Az egész könyv egyik legszebb, legbravúrosabb részének tartom a kivégzési jelentet, amely próba elé állít egy olyan higgadt, visszafogott történészt is, mint Bartha Ákos. Nagyon nehéz emberi megrendülésünket véka alá rejteni, s ezt a visszaemlékezések beszéltetésével a szerző példamutatóan oldotta meg.

A könyv utolsó, bő száz oldala (484–590.) Bajcsy-Zsilinszky Endre utóéletének 1945-től napjainkig tartó elemzése, néhol – főleg 1990 után – krónikája. A legnagyobb nehézséget az jelenti, nem csupán Bartha Ákos, hanem általában a korszakkal foglalkozók számára, hogy fájoan hiányzik az 1945 és 1948 közötti plurális korszak, majd a különböző diktatúrák politikai eszméinek áttekintése. Természetesen egy diktatúrán belül felettébb bajos a nyilvános politikai vitatér hiányában eszmét vizsgálni, de mégis fontos lenne a kommunista mozgalmon belül létező áramlatok bemutatása. Erre eddig sajnos csupán sporadikus kísérletek történtek.³ Ezen alap kutatások hiányában nagyon nehéz pontosan feltérképezni a népfrontgondolat, s ezen belül Bajcsy-Zsilinszky Endre kultuszának jelentőségét. Azt kétségkívül jól mérte fel Bartha Ákos, hogy a mártír poli-

³ STANDEISKY Éva: Egy literátus ügynökről. In: HORVÁTH Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és az ügynökkérdés*. Libri, Budapest, 2014. 319–354.; PAP Milán: *Kádár demokráciája. Politikai ideológia és társadalmi utópia a Kádár-korszakban*. NKE Molnár Tamás Kutatóközpont, Budapest, 2016.

tikus a koalíciós időszakban fontos hivatkozási pont volt, és örökségére több párt is igényt tartott.

A Rákosi-korszak csöndje viszont nem csupán a terrortal vagy a szovjet minta átvételével magyarázható, hanem azzal is, hogy másfajta kommunizmuskép uralkodott. Az történt Magyarországon kicsiben, mint az 1920-as évek Szovjetuniójában nagyban: avantgárd stílusban, forradalmi küldetéstudattól vezérelve kívánta Rákosi Mátyás csapata megvalósítani a kommunizmust. Ebből a megközelítésből mindenfajta népfrontgondolat felesleges, sőt gyanús jelenségnek számított. Ezért felettébb nehéz Bajcsy-Zsilinszkyvel kapcsolatos emlékezetpolitikáról beszélni e korszakban. Ugyanez igaz 1956-ra is, amikor éppen az derült ki, hogy Bajcsy-Zsilinszky vagy éppen a nemzeti radikalizmus nem kapott érdemi szerepet a forradalmi erjedésben, hiszen miközben sorra alakultak újjá a koalíciós korszak pártjai, akár az ellenzékiek is, addig az egykori politikus személyes híveitől csupán egyetlen közleményre tellett. Ez persze nem zárja ki a későbbi párttá alakulást, bár kérdés, hogy a Független Kisgazdapárt vagy a Petőfi Párt nem kínált volna-e vonzóbb alternatívát. Ugyanakkor nagyon pontos és figyelemre méltó az 1960-as, 1970-es évek Bajcsy-Zsilinszky-kultuszának, s ezen belül a Kállai–Ortutay–Barcs Sándor trió működésének az elemzése. Ezek a részek nagy haszonnal forgathatók a korszak felszín alatti, vagy éppen csak árnyalatokban megmutatkozó politikai eszméit tanulmányozók számára. Ugyancsak sikerrel fejtette meg Bartha Ákos az emléképolásban nagy szerepet játszó Vigh Károly és ellenfelei, Domokos József és részben Tilkovszky Lóránt mozgatórugóit. Különösen tanulságos az a felismerése, amely a kultuszépítésben Szarvas és Békéscsaba helyi szinten megjelenő rivalizálását mutatja ki. A rendszerváltás utáni évek viszont inkább vázlatos, a tények rögzítésére szorítókozó értékelést kaptak, példának okáért nem derül ki, miben volt átfedés Csurka István és Bajcsy-Zsilinszky Endre nézetei között. Viszont még egyszer hangsúlyozom, komoly előtanulmányok hiányában nem is lehet ilyesmit számonkérni a szerzőn. Ezzel együtt jelen sorok írója lezárta volna a pálya bemutatását 1944-nél, s inkább csak kü-

lön tanulmányban foglalta volna össze az utóéletet, főképpen a népfrontgondolatra és a Vigh–Domokos–Tilkovszky háromszög-re összpontosítva.

Ám az utolsó részt érintő kritikussabb véleményem sem halványíthatja el Bartha Ákos munkájának kiemelkedő voltát, azt, hogy ilyen rövid idő, négy esztendő alatt egészen kivételes szorgalommal és erudícióval tekintélyes mennyiségű forrást tárt fel és mesteri módon beszélt el Bajcsy-Zsilinszky Endre élettörténetét. Hajdanán Illyés Gyula még úgy vélekedett: „Benne van nemzeti történelmünkben, de – mindnyájan érezzük, még nem a helyén.” Bartha Ákos idézte ezt a gondolatot, amikor elkezdte jelen téma kutatását.⁴ Úgy érzem, most már a helyén van Bajcsy-Zsilinszky Endre, s ennél többet aligha érhet el egy történész.

Papp István

⁴ BARTHA Ákos: Egy újragondolásra érdemes életmű: Bajcsy-Zsilinszky Endre. In: BARTHA Ákos–PAÁR Ádám–PÉTERFI Gábor (szerk.): *Népi blog. Az elmúlt évek írásai (2014–2016)*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016. 82.